

„OVERSTUUR”-MAKENDE KRACHTEN.

DOOR

EVERARD E. GEWIN.

Tot het primitieve denken behoort de vrees voor schadelijke werkingen, die wel met begrippen als besmettelijk en verontreinigend worden aangeduid, maar die ik in dit opstel „overstuur-makend” wil noemen. Dezen term kent men ook onder ontwikkelden, maar meestal beperkt zich de uitdrukking tot aanduiding van menschen, die zich opwinden of opwindend, disconcerteerend werken. Onder de eenvoudige bevolking trof ik de uitdrukking méér aan: pap kan overstuur gaan, inmaak kan overstuur gaan, in één woord: er is een treden buiten de normale banen, een stoornis van den gewonen gang van zaken. De primitief-denkende mensch nu, steeds gekweld door vrees voor schadelijke machten, heeft als geestelijke wapenrusting tal van ceremoniën en riten, vooral ook onthoudingsvoorschriften, om disconcerteerende krachten te weren of op te heffen.

Ik wil in dit korte opstel een paar van die objecten van vrees en eenige desbetreffende afweerriten noemen. Ik beperk mij voornamelijk tot de vrouw en zal de te noemen voorstellingen en bepalingen vergelijken met die, welke zich hechten aan den doode. Vooraf wil ik er op wijzen, dat niet alle bepalingen, die de kraamvrouw en de aanstaande moeder betreffen, de bescherming bedoelen van haarzelve en degenen, die met haar in contact komen. Ook de vrucht, het kind, heeft bescherming noodig. Er bestaat een nauw verband tusschen de moeder (ook trouwens den vader), en het wordende kind en deze overtuiging leidt de primitief-denkenenden tot bepaalde conclusies. Onder de Ibibios in Zuid-Nigerië werd tijdens de zwangerschap van een vrouw haar man gedood: het hoofd werd van den romp gescheiden. De vrouw viel naast den doode neer, snikkend en smeekend of de geliefde man haar niet wou verlaten. Eenigen tijd later werd het kind geboren. Aan zijn nekje was een kenteeken, een streep op de plek waar het hoofd van zijn vader van den romp was gescheurd. Men geloofde, dat de vader was herboren in zijn zoon. Hij had gehoor gegeven aan de smeking der vrouw, om haar niet te verlaten¹⁾.

¹⁾ D. Amoury Talbot, *Woman's mysteries of a primitive people*, London 1915, p. 38.

Het laatste, verband houdend met het reïncarnatie-geloof, is voor ons doel minder belangrijk dan het eerste gedeelte van dit verhaal. Het geeft ons een der vele voorbeelden van het verband dat gelegd wordt tusschen de habitus van het kind en de lotgevallen van de moeder tijdens de zwangerschap. Meermalen worden bepaalde psychische of fysieke eigenaardigheden van het kind teruggevoerd op een psychisch moment gedurende de zwangerschap der vrouw. De doodelijke bleekheid van een jonge vrouw, die ik ken, heette te zijn veroorzaakt doordat de moeder, toen ze „zwaar liep” van haar, geschrokken is van een lijk. De roode plek, die een kind op ’t voorhoofd heeft, wordt toegeschreven aan het feit, dat men de moeder, toen ze ’t kind verwachtte, bij een ruzie een biet naar ’t hoofd had gegooid. Verder noteerde ik, naar mededeelingen van lieden in mid-den-Nederland, dat men tijdens de zwangerschap niet mag breien of haken, omdat het kind anders kromme vingers krijgt of een netje over ’t gezicht; men mag niet lui zijn, want anders wordt het kind lui; men moet elke begeerte naar andermans goed onmiddellijk onderdrukken, anders wordt het kind diefachtig.

Men denke er aan, dat volgens primitieve denkwijze niets zonder oorzaak is. Allerlei ongeluk in ’t leven wordt toegeschreven aan zondige daden (taboe-verbreking) of aan booze actie van bepaalde personen: in een monografie over Britsch Nieuw-Guinea lezen we hoe bijvoorbeeld een man, die uit een boom valt, dadelijk zich de vraag zal stellen, wie iets tegen hem heeft. En zoo worden bepaalde eigenaardigheden van een kind door kinderlijk-denkenenden niet toegeschreven aan toeval of aan gecompliceerde biologische processen, maar aan een bepaalde gebeurtenis.

Over dit „verzien” van kraamvrouwen zouden nog vele voorbeelden zijn te noemen. Dit ligt echter niet in de bedoeling van ons opstel en wij kunnen nu overgaan tot het bespreken van enkele voorschriften, die de vrouw moet in acht nemen, niet met ’t oog op het kind, maar met ’t oog op zichzelf en haar omgeving. Blijkens mijn onderzoek in evengenoemd gedeelte van ons land, mag een vrouw in de menstruatie-periode: niet staren op één punt, niet de nagels knippen, niet een kraamvrouw bezoeken (anders bestaat gevaar, dat deze krankzinnig wordt), niet sterk het haar kammen, niet in aanraking komen met inmaak, niet de onderkleeding verwisselen.

Wat nu allereerst het sterk kijken naar iets betreft, ik vermoed, dat hier moet worden gedacht aan de fascinatie, den zoogen. „boozen blik”. De menstruata is iemand, die in een magisch-gevaarlijken toestand verkeert. Bij de Papoeas in en om de Tanah-Merah-Baai, kan iemand door den blik van een zwangere vrouw ziek worden.¹⁾ En wat van een kraamvrouw geldt, dat geldt evenzeer van een vrouw in

¹⁾ Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenk., 1919, p. 214. •

haar maandelijkschen zwakte-tijd. Dit werd mij bij mijn onderzoek (bij dorpelingen in midden-Nederland) uitdrukkelijk gezegd.

Wij zagen voorts, dat een vrouw gedurende haar menses niet een kraamvrouw bezoeken mag, anders zou deze krankzinnig kunnen worden. Men vreest dus de inwerking van de een, die in een magisch-gevaarlijke periode verkeert, op de ander, die eveneens magisch-gevaarlijk is. Op het begrip krankzinnigheid zullen wij hier wel niet te zeer nadruk moeten leggen. Men zal hier meer aan algemeene gezondheidsstoornis moeten denken. Bij de Zuid-Amerikaansche Toba-Indianen moeten kraamvrouw en menstruata zich onthouden van het eten van een papegaaien-kop, anders worden ze krankzinnig, en na den dood van een man moeten zijn weduwe en vrouwelijke verwanten zich onthouden van vischgebruik (het hoofdvoedsel van de Tobas), anders worden zij getroffen door krankzinnigheid, ziekte of dood.¹⁾

Een belangrijk punt is het verbod van nagels-knippen. Bij primitieven bestaan niet de begripsscheidingen, de dissociaties die op hooger ontwikkelingstrap worden gevonden. De begrippen nagel (haar, bloed, schaduw) en mensch zijn meer verbonden. Bovendien zal de groeikracht van nagels en haar er toe hebben bijgedragen, om er beteekenis aan te hechten. Bij sommige stammen van Centraal-Brazilië bewaart de vrouw, wanneer haar man op een onderneming uitgaat, iets van zijn haar en nagels, opdat hij te zijner tijd naar huis zal weerkeren. Een Zwitsers predikant deelde uit zijn jeugd mede²⁾, hoe een zijner leeraren, een academisch-gevormd man, op school waarschuwde om haar- en nagelknipsels zorgvuldig te begraven of verbranden, want de vinder zou ons kunnen schaden. Een soortgelijke vrees bestaat bij verschillende volken ook ten aanzien van bloed, excrementen, etc.

Het afsnijden van hoofdhaar en nagels komt meermalen vereenigd voor. Wij lezen in den bijbel (Deuter. 21 v. 12), dat wanneer een man een in den oorlog gevangen vrouw begeerde, hij haar huwen mocht nadat zij een maand lang haar ouders beweend had. Zij begon die periode met haar hoofd te scheren en haar nagels af te knippen.

Wat ons voorschrift voor menstrueerende vrouwen betreft, naar elders blikkend, lezen wij bijv., dat op Saparoea de zwangere vrouwen de haren niet mogen snijden, terwijl zij op Ceram's Zuidkust hare nagels niet mogen knippen.³⁾ Dat ons voorschrift aangaande het nagels-knippen van menstruatae in ons land niet tot de eenvoudigste bevolking is beperkt, blijkt uit het mij bekend geworden feit, dat de

¹⁾ Karsten, The Toba Indians of the Bolivian Gran Chaco (Acta Academiae Aboensis 1925, p. 81).

²⁾ In: Volkskund. Untersuchungen, E. Hoffmann-Krayer, Strassburg, 1916, p. 70.

³⁾ Kleiweg de Zwaan, De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers, A'dam, 1910, p. 49.

directrice van een protestantsch-christelijk internaat haar inwonende leerlingen verbiedt om tijdens de maandelijksche stonden de nagels te knippen.

Wij wezen reeds op het vaak samengaan van haar- en nagelvoorschrift en inderdaad bestaat dit ook voor de menstrueerende vrouw. Het voorschrift aangaande het haarkammen is weer een van die onthoudingsvoorschriften, die zich niet beperken tot één bepaalden magischen toestand. Wanneer men onder den Koita-stam op Britsch-Nieuw-Guinea een gewichtigen handelstocht gaat ondernemen, dan zullen de leidende mannen zich in den tijd van voorbereiding onthouden van zich te wasschen en hun haar te kammen en met hun vrouw te verkeerem. ¹⁾ En de Farizeeërs, als zij vastten, wasschten zich niet en maakten hun haar niet op. ²⁾ Op Demah mogen, wanneer er een poklijder in huis is, de ouders niet echtelijk verkeerem en de huisgenooten hun haar niet kammen. ³⁾

Wij zagen dus de combinatie van het niet-wasschen en niet haaropmaken aan het voorbeeld der Farizeeërs. Ook in de voorschriften voor menstruatæ hebben wij beide genoemd: men moet in 't zelfde ondergoed blijven. Onthouding dus! Als magische agentia kan men verschillende tegenstellingen opmerken: lawaai maken, maar ook zwijgen wordt toegepast, ritueele reiniging, maar ook juist onthouding op dit gebied komt voor. Kleeren, ondergoed vooral, zijn nauw met den persoon verbonden. Een geneesheer deelt uit zijn ervaring in West-Friesland mee, dat vroeger een kind vóór den 10en dag wel verdroogd, maar niet verschoond mocht worden. ⁴⁾ Men moet hierbij bedenken, dat een klein kindje in een magisch-gevaarlijken toestand verkeert gelijk ook met een vrouw gedurende de menses en in het kraambed het geval is. De evengenoemde Noordhollandsche geneesheer vertelt ⁵⁾ hoe een vrouw, die aan een sterke menstruatie leed, deze slechts kon beteugelen door het hemd aan te trekken, dat haar man een week had gedragen; waagde zij het om een schoon hemd aan te trekken, dan werd dadelijk de vloeijing sterker. Of het kleedingstuk *der andere sekse* (hier het hemd van den man) nog een speciale rol speelt, is een vraag, die ons buiten ons onderwerp zou voeren.

Wij komen nu tot de volksmeening, dat vrouwen in haar maandelijksche stonden zich van den inmaak moeten verre houden. Dit is een van de meest algemeen bekende voorschriften op dit terrein en er zijn wel ontwikkelde menschen, die aan het voorschrift waarde

¹⁾ Seligmann, *The Melanesians of British New Guinea*, Cambridge, 1910, p. 100.

²⁾ Oort, *Het Nieuwe Testament* p. 31.

³⁾ Van Ossenbruggen, *Het primitieve denken* (Bijdr. Taal-, Land- en Volkenk. N.-I. dl. 71, p. 5).

⁴⁾ J. de Wit in *Ned. Tijdschr. v. Geneesk.* 7 Febr. 1925, p. 589.

⁵⁾ *Ned. Tijdschr. v. Geneesk.* 6 Sept. 1924 p. 1253.

hechten. Ik durf in dezen geen opinie uit te spreken, ik kan de zaak niet beoordeelen. Maar wel moet ik er op wijzen, en ook te dien aanzien kan dit opstel iets verder brengen, dat wij te doen hebben met een groep onthoudingsvoorschriften, die niet in de eerste plaats op empirie berusten en die in *diverse* omstandigheden worden toegepast. Het is bovendien niet enkel de inmaak, die bederft onder invloed der menstrueerende vrouw, ook andere dingen. Op eenige dorpen der provincie Utrecht bemerkte ik, dat lieden, die last hebben van rupsen in de kool, aan een menstrueerende vrouw vragen om door den moestuin té gaan, dan verderft het ongedierte. Deze zelfde gedachte treft men in de klassieke oudheid aan. In Atjeh mag de man eener zwangere vrouw geen dieren slachten, anders komt er een bedorven lucht aan het vleesch.¹⁾ Een Spanjaard bericht mij uit zijn vaderland het geloof, dat als een menstruata, vooral een jong meisje, een bloem nadert om er aan te ruiken, of een plant aanraakt, die bloem of die plant verwelkt.

Thans willen wij de bepalingen, die voor verschillende toestanden gelden, onderling vergelijken. In de klassieke oudheid werd door velen het huis van een doode evenzeer vermeden als het huis, waar een kraamvrouw lag. Een doode brengt tal van dingen overstuur evenals een vrouw in de periode van haar onwelzijn. In een Veluwsch gezin vertelde men mij, dat, bij een recent sterfgeval in dat huis, een plant was zwart geworden, waar de lijk-kist had naast gestaan. Ook elders gelooft men dat. Uit Oud-Beijerland werd mij bericht, dat men de planten weghaalt uit een kamer, waar een doode ligt. Met spijsvoorraad moet eveneens worden opgepast. Ik vernam aangaande een overleden huisvader in Zuid-Holland, dat hij, bij zijn sterven, in trouwe voorzorg den aardappelvoorraad uit het „hol” (onder de bedstede) liet weghalen; was de dood ingetreden, dan zouden de aardappelen onbruikbaar zijn. Over het verbod van reiniging zouden ook ingeval van een doode in huis, voorbeelden zijn te noemen. In Mecklenburg mag, zoolang een doode in huis is, niets worden gewasschen.²⁾

Ook op een spiegel oefent een doode schadelijken invloed. Aan het bij ons en in andere deelen der wereld bestaande gebruik om spiegels in een sterfkamer te bedekken of om te keeren, zal wel mede de vrees voor schade aan *mensen* ten grondslag liggen: ik denk hier aan de vrees voor het vasthouden van een spiegelbeeld en aan het feit, dat glanzende spiegelvlakken een suggestieve werking hebben op naïeve mensen, men heeft dan in de kamer een doode, die op zichzelf magisch is én een spiegel, die magisch is en deze werking zal evenmin gunstig zijn als de werking van een menstruata op een kraamvrouw; in bepaalde deelen der wereld vindt men de gedachte, dat een spiegel tot tooverspiegel wordt, wanneer ze voor het gezicht

¹⁾ Snouck Hurgronje, *De Atjehers*, dl. I, p. 410.

²⁾ Sartori in *Zeitschr. des Vereins für Volksk.*, 1908, p. 374.

van een doode wordt gehouden. Ook voor den *spiegel* zelf dus, vreest of gebruikt men de potentie van den doode. Op twee plaatsen van de Veluwe vroeg ik, waarom men de spiegels omkeerde in de kamer, waar een doode ligt. Het antwoord was, dat er anders vlekken op de spiegels komen en het kwik loslaat. Ik wijs nu ter vergelijking op hetgeen ik uit de Duitsche middeleeuwen omtrent het contact van menstrueerende vrouwen en een spiegel vond¹⁾: „also seh wir an frawen, die irn monatganch habent, daz sie die newen spiegel fleckent machent”.

Nu ten besluite nog een vergelijking met een moordenaar. Bij de Mooren in Marocco, althans in de Hiáina, mag een moordenaar niet in een moestuin komen, niet op een dorschvloer, in een graanschuur of onder de schapen.²⁾ Onder de Omaha-Indianen van Noord-Amerika mocht een moordenaar o.a. zijn haar niet kammen of door den wind doen bewegen.³⁾ Evenals een doode, een menstruata e.a. is hij „heilig”, apart gezet, en hun magische kracht wordt soms ter genezing gebruikt, maar niet minder als overstuur-makend gevreesd en geweerd.

¹⁾ Seligmann, *Der böse Blick und Verwandtes*, Berlin, 1910, I, p. 94.

²⁾ Frazer, *Folk-lore in the Old Test.*, London, 1910, I, p. 82.

³⁾ Id. p. 88/89.